

Joanna Felczak

Wyższa Szkoła Biznesu im. bp. Jana Chrapka w Radomiu¹

O uwarunkowaniach resocjalizacji skazanych

Anetta Jaworska

*Zasoby osobiste i społeczne skazanych
w procesie oddziaływań penitencjarnych*

Kraków 2016, Impuls, 358 s.

Nakładem wydawnictwa Impuls ukazała się publikacja Anetty Jaworskiej pt. *Zasoby osobiste i społeczne skazanych w procesie oddziaływań penitencjarnych*. Tytuł książki odzwierciedla zawarte w niej treści, które dotyczą niezwykle istotnego z punktu widzenia resocjalizacji tematu — zasobów osobistych osób, które mają zostać poddane resocjalizacji, zgodnie z ideą poprawy przestępcy, do której Autorka odwołuje się w pierwszych zdaniach wstępu.

Już na samym początku Autorka zadaje dwa istotne pytania: dlaczego kara nie działa i prowadzi do zjawiska recydywy? oraz dlaczego niektórzy sprawcy zaprzestają popełniania przestępstw mimo okoliczności niesprzyjających pozytywnej zmianie? Szczególnie to drugie pytanie, patrząc z perspektywy efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych, należy uznać za niezwykle ważne. Jest to zagadnienie pokrewne ważnemu dla pracy socjalnej pytaniu o motywatory konieczne do pokonania uzależnienia lub do samodzielnego funkcjonowania niektórych osób bez pomocy społecznej pomimo trudnych warunków, w których się znajdują. Niepowodzenia oddziaływań, zarówno resocjalizacyjnych, jak

¹ Wyższa Szkoła Biznesu, ul. Kolejowa 22, 06-600 Radom; adres elektroniczny autorki: j.f.felczak@gmail.com.

i socjalnych, zwykle tłumaczy się brakiem motywacji do zmiany, odziedziczonymi niekorzystnymi wzorcami społecznymi, przyzwyczajeniami będącymi siłą tak wielką jak natura człowieka. Anetta Jaworska szuka odpowiedzi na pytanie o przyczyny powodzenia resocjalizacji zarówno w zasobach osobistych skazanych, jak i w obszarze struktury społecznej, w której uczestniczą skazani — ich statusie zawodowym i wsparciu, jakie otrzymują, jeśli uczestniczą w życiu społecznym. Sytuacja uwięzienia w wyniku popełnionego przestępstwa jest szczególna i jako taka nie znajdzie bezpośredniego przełożenia na pracę socjalną, jednak poszukiwanie efektywności oddziaływań w zasobach osobistych i statusie zawodowym klientów może być dobrym kierunkiem badań dla osób zawodowo zajmujących się niesieniem pomocy.

Wielość aspektów związanych z podejmowaniem oddziaływań penitencjarnych, w tym też mnogość celów stawianych przed resocjalizacją, sprawia, że recenzowane opracowanie z konieczności dotyczy jedynie części oddziaływań na sprawców przestępstw. Badania o charakterze ilościowym oparte na solidnych podstawach teoretycznych (teoria zasobów i teoria wsparcia społecznego) mają na celu „wykazanie związku pomiędzy wybranymi zasobami osobistymi i społecznymi a podmiotowymi efektami resocjalizacji skazanych, którzy zostali poddani wybranym oddziaływaniom resocjalizacyjnym” (praca, sport i aktywność artystyczna).

Opracowanie w głównej mierze opiera się na dorobku z dziedziny psychologii. Z tego też obszaru pochodzą zastosowane techniki badawcze. W części teoretycznej zaprezentowano dorobek z dziedziny socjologii, pedagogiki i prawa odnoszący się do omawianych zagadnień. Kolejne rozdziały dotyczą między innymi zagadnień teoretycznych, aksjologicznych i prakseologicznych związanych z oddziaływaniem penitencjarnym. Podejmuje się zagadnienia efektywności oddziaływań w warunkach penitencjarnych z uwzględnieniem podziału na zewnętrzne i wewnętrzne wskaźniki efektywnej resocjalizacji. Podkreśla się znaczenie podejmowania, utrzymania i właściwego wykonywania pracy zawodowej jako najważniejszego czynnika udanej readaptacji społecznej. Zaznacza się również, że konieczne jest objęcie resocjalizacją następujących wymiarów funkcjonowania skazanego: stosunku do społeczeństwa, do popełnionego przestępstwa i odbytej kary, zadośćuczynienia, prawa i moralności oraz umiejętności stawiania sobie konstruktywnych celów życiowych. Autorka omawia ponadto zagadnienia związane z resocjalizacyjną wartością wybranych oddziaływań, koncentrując się w szczególności na aktywności zawodowej skazanych, kulturze fizycznej i sporcie oraz aktywności artystycznej. Tę ostatnią w aktualnym kształcie poddaje krytyce jako stygmatyzującą i przyzwyczajającą skazanych do miana „artysty więziennego”, a więzienia jako jedynego miejsca artystycznego spełnienia (s. 117–118). Kolejny rozdział o charakterze teoretycznym omawia psychospołeczną wartość zasobów osobistych i społecznych skazanych, koncentrując się w szczególności na samoocenie, poczuciu koherencji, w tym optymizmie, poczuciu sensu życia i poczuciu kontroli. Zasobem o charakterze zewnętrznym omówionym szczegółowo przez Autorkę jest kapitał społeczny skazanych, w tym wsparcie społeczne i wsparcie rodziny.

Ciekawym wątkiem analizy są związki między samooceną skazanych a zachowaniami przestępczymi. Jaworska wskazuje, że to nie zbyt niska, lecz zbyt wysoka samoocena,

a w szczególności samoocena nadmiernie zawyżona, prowadzi do konieczności obrony pozytywnego postrzegania siebie przez eliminowanie tych informacji, które zagrażają pozytywnemu wizerunkowi siebie i wypuklanie tych świadczących o pozytywnym obrazie własnej osoby. Stosowanie tego typu mechanizmu pozwala na zachowanie szacunku do samego siebie i chroni przed lękiem, przez co prowadzi do zachowań o charakterze przestępczym wbrew temu, co się powszechnie mniema (s. 130–131). Rozważania Autorki na temat samooceny skazanych i wpływu tej samooceny na rzeczywiste funkcjonowanie więźniów mogą być z łatwością przeniesione na grunt pracy socjalnej z osobami opuszczającymi zakłady karne lub pochodzącymi ze środowisk patologicznych.

Kolejne rozdziały zawierają opis metody i procedur badawczych oraz przedstawienie wniosków z badań obejmujących samoocenę traktowaną jako zasób osobisty w kontekście wskaźników readaptacji skazanych poddanych wybranym oddziaływaniom resocjalizacyjnym (praca, sport i działalność artystyczna) oraz wsparcie społeczne i poczucie koherencji jako moderatory podmiotowych efektów resocjalizacji skazanych, którzy byli poddani wybranym oddziaływaniom resocjalizacyjnym (praca, sport, działalność artystyczna).

Wyniki badań są przedstawione w sposób bardzo szczegółowy, rzucając światło na wycinki omawianego materiału. Przy tak znacznym nagromadzeniu informacji może być to jednak dla czytelnika nużące. Pod koniec Autorka przedstawia wszystkie wyniki i poszczególne wnioski cząstkowe i łączy je w całość, formułując jednocześnie wnioski dla praktyki. Forma prezentacji danych i powtarzalny sposób opisu zachodzących zależności jest zgodny z formułą przyjętą do prezentacji danych statystycznych z badań psychologicznych, jednak w przypadku, gdy obejmuje ponad 100 stron tekstu, może być trudnym zadaniem dla czytelnika niezaznajomionego z tego typu opracowaniami. Uwaga ta jest o tyle istotna, że samo opracowanie jest warte przedstawienia go szerokiemu gronu odbiorców, w szczególności praktykom pracy penitencjarnej, resocjalizacji i pracy socjalnej. Percepcję wyników badań znacząco ułatwiają podsumowania wniosków i dyskusje podjęte po rozdziałach VI i VII, w których zaprezentowano wyniki badań oraz wspomniane już podsumowanie całości i zwięzłe sformułowane wnioski dla praktyki.

W podsumowaniu Autorka wskazuje na kolejne obszary badań, które mogłyby zostać podjęte i przeanalizowane za pomocą analogicznej metodologii. Wśród nich znajdują się m.in. następujące zagadnienia: odpowiedź na pytanie, co wpływa na potrzebę ekspiacji (s. 311), lub też zagadnienie stawiania sobie przez więźniów pozytywnych celów życiowych, gdyż siła oddziaływań resocjalizacyjnych nie tylko w tym zakresie nie jest czynnikiem dominującym (s. 314). Autorka po przeprowadzaniu i podsumowaniu badań jest w stanie ocenić, w przypadku jakich grup skazanych podjęte działania resocjalizacyjne mają większe szanse powodzenia (s. 318). Jako szczególnie wartościowe ocenić należy wnioski dla praktyki penitencjarnej, które pokazują możliwości zastosowania wyników oraz wskazują na ograniczenia w ich stosowaniu i dodatkowe konieczne warunki do spełnienia, aby można było mówić o efektywności oddziaływań resocjalizacyjnych i o jak największej efektywności tych działań.

We wnioskach podkreślano wartość pracy skazanych jako działania o znaczeniu kluczowym, co powinno znaleźć swoje odzwierciedlenie w aktach prawnych oraz ekonomicznych

aspektach funkcjonowania zakładów przywieziennych. Praca skazanych ze względu na swoje walory readaptacyjne, czyli wpływ na kształtowanie ich postaw (szczególnie zatrudnienie długoterminowe), „powinna zostać wyłączona z działań tylko komercyjnych (...) i być traktowana jako element działań readaptacyjnych” (s. 319). Jak pokazują badania, jest natomiast ograniczona rola wychowania przez sport w stosunku do kształtowania postaw wobec pracy oraz postaw wobec popełnionego przestępstwa. Sport ma jednak wpływ na rozwijanie w skazanych postaw prospołecznych i tworzenie pozytywnych celów życiowych.

Wyniki badań pokazują, że jeszcze mniejszy wpływ na kształtowanie postaw skazanych mają działania z zakresu aktywności artystycznej. Działalność artystyczna nie ma wpływu na ich postawy wobec pracy, wzmacnia jednak wzrost postaw prospołecznych i formułowania celów oraz, w niektórych grupach skazanych, potrzebę ekspiacji. W tym przypadku, jeśli chodzi o wpływ działalności artystycznej na skazanych, znaczenie kluczowe ma jednak ich samoocena, która warunkuje powodzenie oddziaływań. Potrzebę dalszych badań podkreśla sama Autorka w swojej wypowiedzi: „W żadnych warunkach ani w przypadku żadnego z omawianych programów penitencjarnych (opartych na pracy, sporcie czy sztuce) same oddziaływania nie okazały się dominującymi moderatorami podmiotowych efektów resocjalizacji w zakładzie zamkniętym. Choć w wielu przypadkach oddziaływania te miały wpływ na zwiększanie prawdopodobieństwa uzyskania pozytywnych rezultatów, to nigdy rola ta nie była dominująca ani nie pozwoliła na pełne wyjaśnienie charakteryzujących więźniów postaw” (s. 314).

Wśród głównych atutów książki wymienić należy: opracowanie skal dotychczas niefunkcjonujących w Polsce, co umożliwi ich dalsze wykorzystanie w celach diagnostycznych; obszerne wprowadzenie teoretyczne obejmujące zagadnienia z prawa, polityki penitencjarnej i psychologii; solidne merytoryczne przygotowanie badań przez dobre wykorzystanie dostępnego dorobku literatury przedmiotu; wskazanie głównych czynników wspierających resocjalizację skazanych wraz z określeniem siły tych czynników i najbardziej efektywnego ich współwystępowania, co potwierdzono badaniami na wybranej kategorii skazanych.

Do mankamentów omawianej publikacji należy zaliczyć: wzmiankowe ujęcie roli pomocy społecznej, która ma znaczenie w usamodzielnieniu skazanego na wolności; brak uwzględnienia kobiet w badaniu oraz brak wyjaśnienia, dlaczego tak się stało; wybór wąskiej grupy badawczej, z pominięciem recydywistów — czyli kluczowego, jak Autorka sama stwierdza, problemu więziennictwa.

Wydaje się zatem zasadne, aby przygotować drugą wersję badań, uwzględniającą zasoby osobiste recydywistów, jako szczególnej grupy, dla której należałoby opracować strategie penitencjarne. Podobnie istotne jest pytanie o zasoby osobiste uwięzionych kobiet, które stanowią wprawdzie niewielką w porównaniu z mężczyznami grupę skazanych, niemniej jednak również wymagają dostosowanych programów resocjalizacyjnych.

Książka Anetty Jaworskiej dotyka tematu zasobów osób uwięzionych — zagadnienia niezwykle istotnego w kontekście efektywnej resocjalizacji skazanych. Zasobów, na których — zgodnie z niejedną koncepcją resocjalizacji — opiera się możliwość poprawy skazanego i rozpoczęcia przez niego praworządnego życia. Umiejętność diagnozy tych

zasobów oraz ich wzmacniania przez zaplanowane oddziaływania jest konieczna, by móc doprowadzić do rzeczywistej zmiany w postawach i funkcjonowaniu skazanych. Polecam tę publikację wszystkim pracownikom służby więziennej, pracownikom sądów, kuratorom, wychowawcom i pracownikom socjalnym oraz studentom kierunku prawa, kryminologii, resocjalizacji, pracy socjalnej, polityki społecznej i pedagogiki — wszystkim tym, dla których wiedza o zasobach klienta i możliwych efektywnych ścieżkach resocjalizacji jest podstawą działalności zawodowej i podejmowanych decyzji.